

Przemysław Bartkowiak

Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. C. Norwida w Zielonej Górze

DZIAŁANIA APARATU BEZPIECZEŃSTWA WOBEC ŁUCJANA JANKOWSKIEGO (1901-1958) – HARCERZA I SPOŁECZNIKA Z GRODZISKA WIELKOPOLSKIEGO

W latach 1945-1949 harcerstwo w Polsce rozwijało swoją działalność, opierając się na założeniach wychowawczych zaczerpniętych ze wzorców II Rzeczypospolitej, tworzyli je bowiem instruktorzy, którzy zostali wychowani według ideałów harcerstwa przedwojennego. Trzeba tutaj stwierdzić, że Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP) był w pierwszych powojennych latach jedną z niewielu organizacji i instytucji niezawładniętych początkowo przez Polską Partię Robotniczą (PPR), a następnie przez Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą (PZPR)¹. Niemniej ówczesne władze partyjne przez cały ten okres dążyły do narzucenia Związkowi swojej kurateli, między innymi przez nieuzasadnioną krytykę jego działalności oraz częste akty represji stosowane wobec harcerzy przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (UBP). Pomimo tych nieustannych nacisków Związek uniknął wyraźnego opowiedzenia się po jakiegokolwiek stronie w toczącej się walce politycznej. Co prawda, jego sympatie polityczne były wyraźnie skierowane w stronę Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL), czyli przeciwko ówczesnemu obozowi władzy². Sfałszowane wybory do Sejmu Ustawodawczego w 1947 roku przyczyniły się do wyeliminowania z życia politycznego legalnej opozycji w postaci PSL i zdobycia dominującej pozycji przez PPR. Takie działania doprowadziły także do tego, że aż do 1949 roku jedną z nielicznych enklaw wolności dla młodych ludzi pozostawały struktury ZHP. Dlatego też partia bardzo szybko podjęła działania zmierzające do zdemokratyzowania harcerstwa, czyli podporządkowania go sobie. W wyniku tego doszło do likwidacji ZHP przez wcielenie istniejących jeszcze struktur do Związku Młodzieży Polskiej (ZMP), z których utworzono Organizację Harcerską ZMP (OH ZMP). Nowe struktury były już jednak całkowicie zależne od partii. Zakres ich pracy, który obejmował tylko dzieci w wieku 8-14 lat, został ograniczony, a w działalności wychowawczej miały propagować przede wszystkim wzory zaczerpnięte z ZSRR, na przykład z Organizacji Pionierskiej³.

1 J. Kwiek, *Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1944-1950. Powstanie. Rozwój. Likwidacja*, Toruń 1995, s. 135.

2 *Ibidem*. Zob. także P. Bartkowiak, *Dzieje harcerstwa na Ziemi Lubuskiej w latach 1945-1989*, Zielona Góra 2012, s. 307.

3 P. Bartkowiak, *Dzieje harcerstwa na Ziemi Lubuskiej...*, s. 103, 307-308.

W latach 40. i 50. XX wieku wielu harcerzy i harcerek doświadczyło za swoją działalność ze strony funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa różnego rodzaju represji, choćby tak zwanych rozmów pouczających, zwolnień z pracy, wielomiesięcznych aresztów z długotrwałymi przesłuchaniami. Śledztwa, w których zarzucano im często między innymi działalność w konspiracyjnych organizacjach młodzieżowych, były prowadzone w sposób okrutny. Przykładowo, w ich trakcie dochodziło do częstego bicia podczas przesłuchania, pozbawiania snu i jedzenia, polewania zimną wodą oraz straszenia represjami wobec rodziny⁴. W ich wyniku znaczna część harcerek i harcerzy otrzymała wyroki od kilkunastu miesięcy więzienia aż do kary śmierci łącznie. Jedną z takich osób prześladowaną przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego był podharczmistrz Łucjan Jankowski. W czasie przebywania w Grodzisku Wielkopolskim, czyli od 1934 roku aż do śmierci w 1958 roku (z małą przerwą związaną z wysiedleniem w czasie II wojny światowej) poświęcił się on pracy społecznej, w tym aktywności harcerskiej.

Łucjan Jankowski urodził się 30 kwietnia 1901 roku w Poznaniu. Od wczesnych lat szkolnych należał do I Drużyny Harcerskiej im. Bolesława Chrobrego działającej w Poznaniu. W 1918 roku wraz z innymi harcerzami brał udział w działaniach konspiracyjnych skierowanych przeciwko Niemcom. W tym samym roku za rozlepianie ulotek z hasłem „Czwarty rozbiór Polski”, w których skrytykowano i uznano za bezprawne postanowienia brzeskiego aktu pokojowego, wraz z innymi harcerzami został aresztowany przez policję pruską i skazany przez Sąd Wojenny na dwa miesiące więzienia. Karę odbył w marcu i kwietniu tego roku⁵. Od 27 grudnia 1918 roku do 4 stycznia 1919 roku uczestniczył w powstaniu wielkopolskim (m.in. w walkach na terenie Poznania). W niepodległej Polsce mieszkał i pracował do 1925 roku w Poznaniu. W następnych latach ze względów ekonomicznych kolejno przeniósł się do Daków Mokrych, Opalenicy, by w 1934 roku na stałe zamieszkać w Grodzisku Wielkopolskim, gdzie został zatrudniony w Ubezpieczalni Społecznej. W 1928 roku zawarł związek małżeński z Marią Cichowiczówną, z którą miał troje dzieci: Jerzego (ur. w 1928 r.), Halinę (ur. w 1930 r.) i Zygmunta (ur. w 1935 r.)⁶.

W 1936 roku został Hufcowym Hufca Harcerzy w Grodzisku Wielkopolskim⁷. Funkcję tę sprawował do sierpnia 1939 roku, to jest do momentu powołania do wojska.

4 S. Abramowicz, *Młodzieżowe organizacje antykomunistyczne w centralnej Polsce w latach 1945-1955*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2001, nr 3, s. 32-33.

5 Muzealna Izba Tradycji Ziemi Grodzkiej w Grodzisku Wielkopolskim (dalej: MITZG), *Harcercz jeden z niewielu* (wspomnienia opracowane przez córkę Łuczjana Jankowskiego – Halinę Stankowską, kserokopia tego dokumentu w posiadaniu autora, brak daty powstania dokumentu), brak sygnatury; D. Matuszewski, *Łucjan Jankowski (1901-1958). Komendant Hufca w Grodzisku Wielkopolskim*, „Panorama Grodziska” 2000, nr 12/24, s. 2; M. Lissowski, *Harcerstwo poznańskie w pierwszym dziesięcioleciu*, Poznań 1924, s. 27-28.

6 MITZG, *Harcercz jeden z niewielu*; D. Matuszewski, *op. cit.*, s. 2.

7 *Nowy Hufcowy – Grodzisk*, „Orędownik na Powiaty Nowotomyski i Wolsztyński” 1936, nr 46; Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Główna Kwatera Męska, Wydział Organizacyjny,

W czasie wojny obronnej w 1939 roku walczył w szeregach wojska polskiego z oddziałami niemieckimi. W wyniku załamania się walk obronnych i przesuwania się frontu trafił do Równego, skąd w październiku 1939 roku wrócił do Grodziska Wielkopolskiego. Ponownie podjął tam pracę w Ubezpieczalni Społecznej, został jednak szybko aresztowany przez władze okupacyjne. Warto wspomnieć, że był on przetrzymywany jako zakładnik. Po zwolnieniu pozostał w Grodzisku Wielkopolskim, gdzie nadal pracował we wspomnianej już Ubezpieczalni. Trwało to jednak krótko, bo już pod koniec 1940 roku Ł. Jankowski wraz z rodziną został przez Niemców wysiedlony z Grodziska Wielkopolskiego. Najpierw trafili do obozu przejściowego w Łodzi, a następnie zostali wywiezieni do Skarżyska-Kamiennej (dziś woj. świętokrzyskie). Początkowo Ł. Jankowski pracował tam jako tłumacz w zakładach amunicji „Hasag”, a od kwietnia 1941 roku do marca 1945 roku w Oddziale Ubezpieczalni Społecznej. Do Grodziska Wielkopolskiego powrócił wraz z rodziną wiosną 1945 roku. W maju tego roku rozpoczął pracę w Spółdzielni Spożywców „Zgoda”, której był organizatorem i założycielem. Pełnił w niej funkcję prezesa. Ponadto był także pomysłodawcą i współtwórcą Ogródka Jordanowskiego w Parku Miejskim. Należał również do inicjatorów reaktywowania chóru „Harmonia” oraz zespołu tanecznego przy Spółdzielni Spożywców „Zgoda”. Brał także udział w reaktywowaniu grodziskiego harcerstwa⁸.

W 1945 roku w Grodzisku Wielkopolskim rozpoczął się proces tworzenia ruchu młodzieżowego. Na terenie miasta zaczęły działać na przykład Związek Walki Młodych (ZWM) oraz Związek Harcerstwa Polskiego⁹.

Zgodnie z ówczesnym podziałem administracyjnym państwa i strukturą organizacyjną ZHP komenda hufca i drużyny działające na terenie Grodziska Wielkopolskiego od 1945 do 1949 roku podlegały Wielkopolskim Komendom Chorągwi Harcerzy i Harcerek. Pierwsze drużyny harcerskie powstały w tym mieście w 1945 roku, przetrwały one do roku 1950, to jest do chwili rozpoczęcia procesu likwidacji ZHP przez ówczesne władze i wcielenia go w struktury Związku Młodzieży Polskiej.

Od połowy 1949 roku, w wyniku powołania przez ZMP nowego naczelnictwa ZHP oraz usunięcia z jego struktur ludzi „niewygodnych” politycznie, rzeczywista niezależność harcerstwa została zniesiona. Proces całkowitego wcielenia harcerstwa do ZMP zakończył się na przełomie lat 1950/1951. Wówczas dotychczasowe komendy wojewódzkie i powiatowe ZHP zostały postawione w stan likwidacji. W ich miejsce w zarządach

Korespondencja z Chorągwiemi Warszawską i Wielkopolską za okres 1936, ZHP Rozkazy i Okólniki Komendy Chorągwi Harcerzy w Poznaniu 5 IV 1936, Rozkaz Komendy Chorągwi Harcerzy L. 4 [1936 r.], sygn. 1306; MITZG, *Harcerz jeden z niewielu*.

8 MITZG, *Harcerz jeden z niewielu*; P. Bartkowiak, *Harcerstwo w Grodzisku Wielkopolskim w latach 1915-2005*, Grodzisk Wielkopolski 2008, opis postaci umieszczony obok strony 50 [brak numeracji stron, na których znajdują się zdjęcia]; D. Matuszewski, *op. cit.*, s. 2.

9 Z. Kościański, *W Polsce Ludowej*, [w:] *Grodzisk Wielkopolski. Zarys dziejów*, red. B. Polak, Grodzisk Wielkopolski 1990, s. 204-205, 238.

wojewódzkich ZMP utworzono wydziały harcerskie (później szkolno-harcerskie), a w powiatowych referaty harcerskie. Włączenie harcerstwa do ZMP i utworzenie OH ZMP oznaczało definitywną likwidację jego samodzielności¹⁰.

W maju 1945 roku została powołana I Drużyna Harcerzy im. Tadeusza Kościuszki. Przedwojenni harcerze: Ryszard Dymalski, Zygmunt Paszek i Janusz Szymański, w 1945 roku, to jest z chwilą rozpoczęcia nauki w Gimnazjum i Liceum Koedukacyjnym im. Juliusza Słowackiego w Grodzisku, ponownie doprowadzili do zorganizowania II Drużyny Harcerzy im. Stefana Czarnieckiego. Wskutek napływu do harcerstwa dużej liczby dzieci i młodzieży na wzór przedwojenny zorganizowano III Drużynę Harcerzy im. Zawiszy Czarnego, gromadziła ona w swych szeregach młodzież szkolną. Powstała również Gromada Zuchów im. Skrzydlatych Rycerzy. Oprócz harcerstwa męskiego aktywną działalność rozpoczęły również harcerki. W latach 1945-1950 na terenie Grodziska Wielkopolskiego działały trzy drużyny żeńskie: I Drużyna im. Emilii Plater, II Drużyna im. Marii Skłodowskiej-Curie i III Drużyna im. Królowej Jadwigi. Ponadto w 1946 roku wznowiło również działalność Koło Przyjaciół Harcerzy. Tak jak już wspomniano, w całym procesie reaktywowania grodziskiego harcerstwa czynnie uczestniczył Ł. Jankowski, który należał do I Drużyny Harcerzy¹¹.

W związku ze zwiększeniem liczebności grodziskiego harcerstwa oraz dzięki staraniom Ł. Jankowskiego oraz współzałożycieli I Drużyny im. Tadeusza Kościuszki – 15 lutego 1946 roku Komenda Wielkopolskiej Chorągwi Harcerzy w Poznaniu powołała dowodem rejestracyjnym nr 5 Powiatowy Hufiec Harcerzy w Grodzisku Wielkopolskim. Decyzje o odtworzeniu hufca w Grodzisku Wielkopolskim i wydzieleniu go z Hufca Nowy Tomyśl podjęto już w październiku 1945 roku. Opóźnienie i powołanie go dopiero w lutym 1946 roku wynikało zapewne z niepokrywania się terenu działalności hufca z podziałem administracyjnym kraju. Na jego czele stanął Ł. Jankowski. Pełnił on tę funkcję aż do marca 1949 roku, czyli do chwili jego likwidacji, chociaż zwolniono go już w 1948 roku, niemniej nadal był Hufcowym.

W marcu 1949 roku w wyniku presji wywieranej przez ówczesne władze partyjne Ł. Jankowski wystąpił do Komendy Wielkopolskiej Chorągwi Harcerzy

10 K. Persak, *Komuniści wobec Harcerstwa 1944-1950. Dokumenty do dziejów PRL*, Warszawa 1998, s. 10-12; A. Kiewicz, *Dolnośląskie harcerstwo w latach 1945-1975*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1982, s. 96; E. Holona, *Harcerstwo na Opolszczyźnie 1945-1985*, Opole 1992, s. 29; A. Kiewicz, *Harcerstwo w Polsce Ludowej*, Wrocław 2003, s. 116-117; M. Wierzbicki, *Związek Młodzieży Polskiej i jego członkowie. Studium z dziejów funkcjonowania stalinowskiej organizacji młodzieżowej*, Warszawa 2006, s. 259-260.

11 MITZG, *Harcerz jeden z niewielu*; Kroniki Harcerskie z lat 40. XX w. (udostępnione autorowi przez F. Szczebłowską, H. Kachlicką i G. Cichos); MITZG, *Materiały harcerskie przekazane muzeum przez J. Henke-Cichy z lat 1945-1949*, brak sygnatury; J. Łacheta, E. Urbaniak, *W harcerskim kręgu...*, [w:] E. Urbaniak, *70 lat Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego im. Juliusza Słowackiego w Grodzisku Wlkp. 1927-1997*, Grodzisk Wielkopolski 1997, s. 78-79; P. Bartkowiak, *Harcerstwo w Grodzisku Wielkopolskim...*, s. 43-45; *Z życia Wielkopolski i Ziemi Odzyskanych*, „Głos Wielkopolski” 1946, nr 147 (451), s. 5.

w Poznaniu z prośbą o zwolnienie go ze stanowiska Hufcowego Hufca Harcerzy w Grodzisku Wielkopolskim. W odpowiedzi uzyskanej 10 marca 1949 roku Komenda Wielkopolskiej Chorągwi Harcerzy w Poznaniu stwierdziła, że wystąpiła z wnioskiem do Naczelnictwa ZHP o zwolnienie Ł. Jankowskiego ze stanowiska Hufcowego. Ponadto poleciła, aby zdał agendy hufca Franciszkowi Preislerowi Hufcowemu Hufca Harcerzy w Nowym Tomysłu¹².

Samo zwolnienie potwierdza Rozkaz Komendanta Chorągwi L. 3/49 z 10 marca 1949 roku. Dokument ten świadczy jednak także o tym, że pomimo wcześniejszego zwolnienia rozkazem Naczelnictwa ZHP z 1 października 1948 roku przez cały czas Ł. Jankowski nadal był Hufcowym, chociaż brak potwierdzenia tego w formie nowego mianowania czy to przez Naczelnictwo ZHP, czy też Komendanta Chorągwi Wielkopolskiej¹³.

Zmuszenie Ł. Jankowskiego do rezygnacji było zapewne spowodowane przeprowadzonymi przez ówczesne władze partyjne zmianami personalnymi w Komendach Chorągwi, a następnie hufców. Usunięcie lub przymuszenie do odejścia osób „niewygodnych” z kadry instruktorskiej, a wprowadzenie na ich miejsce „swoich” było warunkiem opanowania organizacji. Polityka personalna jednostek organizacyjnych ZHP została bezpośrednio podporządkowana odpowiednim zarządom Związku Młodzieży Polskiej. Dawnych instruktorów, jako „obcych ideologicznie”, usuwano lub zmuszano do odejścia z harcerstwa, wprowadzając na ich miejsce najpierw harcerzy – zetempowców, a z czasem coraz częściej działaczy ZMP niebędących wcześniej członkami ZHP¹⁴.

12 MITZG, *Harcerz jeden z niewielu*; MITZG, Odpowiedź ZHP Komendy Wielkopolskiej Chorągwi Harcerzy na pismo o rezygnacji z funkcji Hufcowego przez Łucjana Jankowskiego [Poznań 10 III 1949], brak sygnatury; Związek Harcerstwa Polskiego, Komenda Chorągwi Wielkopolskiej, Komisja Historyczna, Zbiór Archiwalny w Poznaniu, Materiały Komendy Chorągwi Harcerzy w Poznaniu 1945-1947, Materiały różne, Zestawienie statystyczne chorągwi za rok 1947, Wykaz Hufców per. 1.11.1947 r. Wlkp. Chor. Harcerzy, sygn. A8/1; Materiały Komendy Chorągwi Harcerzy w Poznaniu 1948-1949, Materiały różne, Pismo Związku Harcerstwa Polskiego Komenda Hufca Nowy Tomysł do Komendy Chorągwi Wielkopolskiej Wydział Personalny w Poznaniu [25 V 1949], sygn. A8/1a; Materiały Komendy Chorągwi Harcerzy w Poznaniu 1948-1949, Materiały różne, Wykaz hufców Chorągwi Wielkopolskiej i ich hufcowych i p.o. hufcowych [brak daty sporządzenia dokumentu], sygn. A8/1a.

13 Związek Harcerstwa Polskiego, Komenda Chorągwi Wielkopolskiej, Komisja Historyczna, Zbiór Archiwalny w Poznaniu, Materiały Komendy Chorągwi Harcerzy w Poznaniu 1948-1949, Materiały różne, Hufcowi 1946-1949 [brak daty sporządzenia dokumentu], sygn. A8/1; Materiały Komendy Chorągwi Harcerzy w Poznaniu 1948-1949, Materiały różne, Wykaz hufców Chorągwi Wielkopolskiej i ich hufcowych i p.o. hufcowych, sygn. A8/1a; MITZG, ZHP, Dowód rejestracyjny nr 5 z 1946 r. [15 II 1946], brak sygnatury; MITZG, *Harcerz jeden z niewielu*; MITZG, Odpowiedź ZHP Komendy Wielkopolskiej Chorągwi Harcerzy na pismo o rezygnacji z funkcji Hufcowego przez Łucjana Jankowskiego [Poznań 10 III 1949], brak sygnatury; M. Najgrakowski, *Powojenna Odbudowa Wielkopolskiego Harcerstwa 1945-1950*, Grodzisk Wielkopolski – Hufiec Harcerzy (tekst o hufcu grodziskim przygotowany do IV tomu *Historii Harcerstwa Wielkopolskiego*); M. Najgrakowski, *Materiały do historii Związku Harcerstwa Polskiego na terenie Wielkopolski w latach 1945-1950*, cz. I: *Hufce Chorągwi Harcerzy w latach 1945-1949. Hufiec Grodzisk Wielkopolski*, seria II, Źródła, t. 8, cz. I, Poznań 2005, s. 20.

14 K. Persak, *op. cit.*, s. 10-12.

W ZHP obowiązywał podział na osobne organizacje harcerek i harcerzy, dlatego oprócz jednorodnych drużyn powstawały również jednorodne struktury wyższe – hufce i chorągwie. Według wspomnień harcerki działającej w tamtych latach, Felicji Szczebłowskiej, ówczesne drużyny harcerek podlegały Hufcowi w Grodzisku Wielkopolskim i Buku. Natomiast według materiałów przekazanych Muzeum Ziemi Grodzkiej przez Jadwigę Henke-Cichy podlegały one Hufcowi w Kościanie, a od 1949 roku Hufcowi w Nowym Tomyślu¹⁵.

W 1949 roku trwała już kampania prowadzona przez ówczesne władze państwowe i partyjne przeciwko ZHP. Przejawem tego były centralistyczne dążenia władz partyjnych mające na celu ściślejsze podporządkowanie ZHP, między innymi poprzez rozpoczęty w 1948 roku proces łączenia męskich i żeńskich komend chorągwi, a następnie komend hufców zakończony w 1949 roku. Od marca 1949 roku obszar hufca grodzkiego został włączony do Hufca Harcerzy w Nowym Tomyślu.

Jak już wyżej zaznaczono, proces powstawania drużyn i hufców przebiegał w okresie kształtowania się podstaw władzy ludowej w Grodzisku Wielkopolskim. Grodzkie struktury harcerskie, których Hufcowym był Ł. Jankowski, w swojej działalności nie zawsze chciały się podporządkować zaleceniom partyjnym i w wielu inicjatywach były w stosunku do nich w opozycji. Przykładem takich działań był udział grodzkich harcerzy 13-14 kwietnia 1946 roku w Zlocie Młodzieży w Szczecinie pod hasłem „Trzymamy straż nad Odrą”. W czasie tego Zlotu uczestniczyli oni w manifestacji na cześć Stanisława Mikołajczyka (ówczesnego wicepremiera), a potem nieśli na barkach jego samochód. Nie spodobało się to ówczesnym władzom, dlatego w powrotnej drodze nie zostały dla nich podstawione dodatkowe wagony – musieli w wielkim tłoku i niewygodzie wracać do domów¹⁶.

Po tym wydarzeniu władze partyjno-państwowe podjęły kolejne działania przeciwko harcerzom i instruktorom grodzkim. Dowodem poświadczającym rozpoczętą nagonkę, między innymi na grodzkie harcerstwo, było pismo z 1946 roku sporządzone przez Hufcowego Hufca Harcerzy w Nowym Tomyślu, a skierowane do Komendanta Chorągwi Harcerzy w Poznaniu. Czytamy w nim:

[...] Dnia 25 czerwca br. zostałem zawezwany na konferencje [tak w oryginale] do Pana Starosty Powiatowego w Nowym Tomyślu. Na konferencji tej Pan Starosta wysunął pod adresem Harcerstwa szereg zarzutów, mianowicie:

15 F. Szczebłowska, *Wspomnienia* (notatka w posiadaniu autora, sporządzona w czasie rozmowy z F. Szczebłowską); MITZG, Materiały harcerskie przekazane muzeum przez J. Henke-Cichy z lat 1945-1949, brak sygnatury. Ze względu na braki w materiale archiwalnym trudno stwierdzić, jakiemu hufcowi podlegały grodzkie drużyny harcerek, a także czy istniał Hufiec Harcerzek w Grodzisku Wielkopolskim. Można tylko stwierdzić, że od 1949 r. działające jeszcze drużyny harcerek podlegały Hufcowi Nowy Tomyśl.

16 MITZG, *Harcerz jeden z niewielu*; P. Bartkowiak, *Harcerstwo w Grodzisku Wielkopolskim...*, s. 49.

1. Harcerstwo na terenie Grodziska jest kontakcie [tak w oryginale] z bandami z lasu i że Harcerze do nich z tego środowiska należą. Na dowód może cyt. nazwiska.

2. Harcerstwo w Nowym Tomysłu zrywa afisze Rządowe itp.

3. Harcerstwo nie stoi na gruncie demokratycznym i zaczyna politykować.

W związku z tym wysuwa następujące żądania:

1. przedstawić listę drużynowych obu Hufców

2. usunięcia wszystkich drużynowych i mianowania nowych

3. kategorycznej centralizacji przedstawicielstwa ZHP wyłącznie w Nowym Tomysłu i likwidacji Grodziska

Przy tym komunikuje, że zamek [siedziba grodzkiego harcerstwa – P.B.] w Grodzisku będzie Harcerstwu odebrany.

[...]

Wymienione zarzuty są zupełnie bezpodstawne, gdyż Harcerstwo tut. powiatu jest zupełnie apolityczne, postawa harcerzy wzorowa. Wydaje mi się, że Pana Starosta został mylnie i tendencyjnie przez nieprzychylnie Harcerstwu stronnictwa czy Związki informowany. Wobec tego, że drużynowym nie mogę nic zarzucić, przyczym [tak w oryginale] zmiana mgła [mogła – P.B.] by zahamować dalszy bieg pracy, ze względu na brak wyszkolonych pracowników harcerskich, proszę o decyzję [...] ¹⁷.

Była to jedna z pierwszych prób, co prawda nieudana, opanowania grodzkiego harcerstwa przez czynniki partyjne, a co za tym idzie – likwidacji hufca i usunięcia z funkcji Hufcowego Ł. Jankowskiego.

Z tradycji ZHP okresu międzywojennego organizacja harcerska przejęła to, co odpowiadało nowym warunkom społecznym, ale nie zawsze partyjnym. Między innymi w toku pracy nawiązano do trochę zmienionych postulatów przedwojennego ideału wychowawczego (Bóg, Honor, Ojczyzna; w oryginalnej przedwojennej wersji brzmiały one Ojczyzna, Nauka, Cnota), kładąc nacisk na następujące wartości: rozwój osobowości, wyrobienie społeczne i kształtowanie dumy narodowej oraz służbę Bogu. Istotnym osiągnięciem w tym czasie było powiązanie działalności drużyn z przygotowaniem młodzieży do świadomej, czynnej i ofiarnej służby dla Ojczyzny, a także zainteresowanie harcerzy i harcerek sprawami społeczno-gospodarczymi i kulturalnymi najbliższego środowiska. Wszystkie drużyny działające na terenie Grodziska Wielkopolskiego, a później także hufiec, którego Hufcowym był Ł. Jankowski, w całości kształcie swojej pracy w latach 1945-1949 przywiązywały szczególną uwagę do tych zagadnień.

Harcerstwo powojenne, podobnie jak przedwojenne, dążyło do wychowania młodego człowieka w duchu etyki chrześcijańskiej. Kościół zarówno w całej Polsce, jak i w Grodzisku Wielkopolskim był traktowany przez harcerzy jako sojusznik w procesie wychowawczym i dlatego współpraca z nim była bardzo ścisła. Harcerze i harcerki mieli swego kapelana, uczestniczyli także we wszelkich uroczystościach kościelnych, na przykład podczas Świąt Wielkanocnych zaciągali honorowe warty przed grobem Chrystusa,

¹⁷ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Spuścizny Harcerskie 1912-1990, Stefan Trzewikowski, Akta Polityczne 1946-1947, Pismo do Druha Komendanta Chorągwi Harcerzy w Poznaniu [Nowy Tomysł 29 VI 1946], sygn. 7. Pisownia tego fragmentu tekstu według oryginału.

uczestniczyli w uroczystościach Bożego Ciała. Ogólnie przyjętym zwyczajem było wspólne chodzenie na msze święte, nierzadko w pełnym umundurowaniu. Powszechnie stosowaną formą oficjalnych podziękowań w rozkazach Hufcowego było sformułowanie „Bóg zapłać”. Władze partyjne z coraz większą niechęcią znosiły przywiązanie harcerstwa do Kościoła i udział jego struktur we wszystkich świętach kościelnych. Staraly się bojkotować większość organizowanych przez harcerzy uroczystości połączonych z udziałem duchowieństwa, oczywiście, jeśli nie mogły ich zabronić. Do końca swojej działalności harcerstwo nie wyrzekło się ideałów chrześcijańskich, jeszcze w 1949 roku na obozach, wobec silnych sprzeciwów działaczy ZMP, dochodziło do manifestowania uczuć religijnych w postaci masowych wyjść harcerzy i harcerek na msze święte.

Ukoronowaniem każdej rocznej pracy były i są obozy harcerskie. W czasie ich trwania organizowano biegi na stopnie harcerskie, które stanowiły podsumowanie wszystkich zdobytych w ciągu całego roku umiejętności, w trakcie obozów dopuszczano także harcerzy i harcerki do składania przyrzeczenia, na przykład drużyny grodziskie już w 1945 roku uczestniczyły w jedenastodniowym obozie żniwnym w Ptaszkowie i trzydniowym zlocie harcERSkim w Glinnie koło Nowego Tomyśla.

W następnych latach harcerze Hufca Grodzisk Wielkopolski zorganizowali obozy między innymi: szkolno-wypoczynkowe w Długomili (1946 r.), Jerzmanowie (1947 r.), a w 1948 roku w Nowej Soli¹⁸.

Na wszystkich obozach harcerki i harcerze zdobywali stopnie i sprawności, a nowo przyjęci składali przyrzeczenia harcERSkie. Program pierwszych obozów z lat 1946-1947 skupiał się wokół takich zajęć harcERSkich, jak nauka obcowania z przyrodą, budowa urządzeń obozowych, często zarówno harcerze, jak i harcerki pomagali miejscowym rolnikom przy pracach polowych. Natomiast wieczorami przy ogniskach omawiane były poszczególne punkty prawa harcERSkiego.

W 1949 roku władze PZPR zaczęły kształtować na obozach tak zwany kręgosłup ideologiczny przez forsowanie nowych ideałów osobowych wzorowanych na przodownikach ZMP. Do podobnych akcji próbowano doprowadzić również na obozie grodziskich harcerzy w 1949 roku w Jordanowie (pow. myślenicki). Niemniej jednak sami harcerze się temu oparli, choćby przez wybudowanie na nim kapliczki i uczestniczenie wraz z kapłanem w nabożeństwach¹⁹.

Od początku istnienia powojenne harcerstwo starało się być organizacją niezwiązaną z PPR, a później PZPR. Z tego powodu traktowane było z niechęcią przez ówczesne władze, które szukały jakiegokolwiek pretekstu, by zaatakować ZHP, dążąc do podporządkowania go swoim strukturom.

18 M. Najgrakowski, *Powojenna Odbudowa...*; MITZG, *Harcerz jeden z niewielu*. Zob. także P. Bartkowiak, *Harcerstwo w Grodzisku Wielkopolskim...*, s. 50.

19 Kroniki Harcerskie z lat 40. XX w. (udostępnione autorowi przez F. Szczelbłowską).

Wiązało się to także z zachodzącymi w tym czasie w kraju przemianami politycznymi. W 1947 roku z życia została wyeliminowana wszelaka legalna opozycja. Pozwoliło to zdobyć PPR dominującą pozycję w kraju, a także rozpocząć tworzenie następnej fazy wprowadzania odpowiedniego systemu partyjnego. Wszystkie działania zmierzały do poddania całości życia społecznego i gospodarczego kontroli partii. W tym procesie zostało także ujęte harcerstwo, które miało zostać „zdemokratyzowane”. Ważną rolę w wypełnianiu tego zadania wyznaczono pracownikom Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego. Funkcjonariusze tego resortu wymuszali na harcerzach rezygnację z pełnionych funkcji lub z działalności w ZHP, grożąc im represjami oraz stosując je, przy tym dość często zmuszając do podpisania zobowiązania tajemnicy rozmowy.

Rok 1949 był kolejnym etapem likwidacji ZHP przez organa państwowe. Zlikwidowano harcerstwo starsze i akademickie. Rozpoczął się też proces obowiązkowej weryfikacji kadry instruktorskiej. Następowало „przechwytywanie” struktur harcerskich przez aparat ZMP przez wprowadzanie na funkcje instruktorskie swoich ludzi. Stopniowo, od 1949 roku, zaczęła obowiązywać także symbolika pionierska wzorowana na radzieckiej, odrzucająca tradycyjny mundur i odznaki harcerskie. Nastąpiła też zmiana treści prawa i przyrzeczenia harcerskiego. Uznano w nich, że najwyższą wartością jest socjalizm oraz że harcerz poprzez swoją pracę przygotowuje się do pracy w ZMP. Wszystkie te zmiany nie podobały się wielu harcerzom. Niektórzy w ich wyniku zrezygnowali z działalności w ZHP. Znaczna część została jednak zmuszona przez władze partyjno-państwowe do zaprzestania pracy w Związku Harcerstwa Polskiego.

Jak już wspomniano, grodziskie harcerstwo działało według zasady Bóg, Honor i Ojczyzna. Powyższe hasła i cała ideologia harcerska drażniły działaczy partyjnych, tym bardziej że były one oparte na przedwojennym rodowodzie pielęgnowanym na corocznych obozach. Na początku 1949 roku funkcjonariusze Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (PUBP) w Nowym Tomysłu włamali się nocą do harcówek i ukradli kroniki oraz albumy zdjęciowe w celach śledczych²⁰. Następnym krokiem z ich strony była likwidacja w 1949 roku Hufca w Grodzisku Wielkopolskim i podporządkowanie pozostałych drużyn ośrodkowi harcerskiemu w Nowym Tomysłu, który nie był tolerowany przez mieszkańców Grodziska ze względu na ciągłą rywalizację, na przykład o to, gdzie ma być siedziba powiatu.

Dalsze postępowanie władz partyjno-państwowych doprowadziło do rozwiązania ZHP. Decyzja o likwidacji Związku zapadła prawdopodobnie na posiedzeniu Biura Politycznego KC PZPR 8 czerwca 1950 roku, wówczas to krytycznie oceniono pracę ZMP, między innymi za odrębność aparatów organizacyjnych ZHP i ZMP. Tak jak

²⁰ MITZG, *Harcerz jeden z niewielu*; P. Bartkowiak, *Harcerstwo w Grodzisku Wielkopolskim...*, s. 54.

wspomniano wcześniej, ostateczna likwidacja ZHP nastąpiła z początkiem roku 1951²¹. Proces ten objął również struktury działające jeszcze w Grodzisku Wielkopolskim.

Podobnie jak w całym kraju również i na terenie Grodziska Wielkopolskiego harcerze oraz harcerki płacili wysoką cenę za udział w tworzeniu ZHP, a później za działalność w nim w latach 1945-1949. Jednym z prześladowanych przez ówczesne władze był Hufcowy Ł. Jankowski. Stosowane wobec niego represje tak opisuje jego córka Halina Stankowska:

[...] Miejscowi komuniści, jak wynika z późniejszych wydarzeń, postanowili zemścić się na byłym Hufcowym. Wyrazem tego było aresztowanie jego dnia 29.XII.1951 r. i osadzenie w lochach ubeckiej komendy w Nowym Tomyślu, gdzie pobyt i przesłuchania trwały do 14 marca 1952 r. [...]²².

Głównym powodem aresztowania było podejrzenie zrywania afiszy propagandowych²³.

Proces inwigilacji oraz sam moment aresztowania Hufcowego przeprowadzony przez funkcjonariuszy PUBP w Nowym Tomyślu został przedstawiony w charakterystyce środowiska byłego harcerstwa za czwarty kwartał 1951 roku sporządzonej przez Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Poznaniu (WUBP). Według tego dokumentu Ł. Jankowski był rozpracowywany przez funkcjonariuszy UBP po linii byłego ZHP w ramach sprawy „Grono”, która była częścią sprawy „Pasięka”.

W przywołanej charakterystyce czytamy:

[...] Wstępne rozpracowanie sprawy „Grono” zostało założone w kwietniu 1951 r., a dotyczące prowadzonej sprawy ewidencyjnej na b. działacza harcerskiego na terenie Grodziska pow. Nowy Tomyśl, Jankowskiego Łucjana i innych czł. b. ZHP. W wyniku rozpracowania uzyskano dane, że Jankowski Łucjan jako dyrektor spółdzielni spożywców „Zgoda” w maju 1951 r. w restauracji spółdzielczej w Grodzisku Wlkp. w obecności personelu w stanie podchmielonym zrywał afisze propagandowe (o przyjaźni ze Zw. Radzieckim, o dyscyplinie pracy itp.) Posiadaliśmy dane, że wykańczał czł. Partii, którzy pracowali w spółdzielni, a obstawiał się elementem reakcyjnym i b. członkami ZHP. Na uroczystości kościelne sprowadzał większą ilość świec, które nie puszczał na rynek, a przekazywał je do miejscowych kościołów, za co miejscowy ksiądz z ambony wyrażał podziękowanie iminnie [imiennie – P.B.] Jankowskiemu Łucjanowi za dostarczenie świec do kościoła. Na podstawie zrywania przez Jankowskiego Łucjana afiszy propagandowych i potwierdzenia tego przez przesłuchania świadków wystąpiono z wnioskiem do Szefa WUBP. o zastosowanie aresztu, na co otrzymaliśmy zgodę, oraz sankcję Prokuratora. W trakcie aresztowania i przeprowadzenia rewizji domowej znaleziono u Jankowskiego Łucjana większe ilości żarówek, tytoniu, cygar, papierosów, kremu, kilkadziesiąt par rękawiczek itp. Konkretnie wyniki śledztwa nie są nam znane, gdyż aresztowanie nastąpiło w dniu 28. XII. 1951 r., a Jankowski po-

21 K. Persak, *op. cit.*, s. 11.

22 MITZG, *Harcerz jeden z niewielu*. Pisownia tego fragmentu tekstu według oryginału.

23 Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Poznaniu (dalej: AIPN Po), Terminarz spraw prowadzonych przez PUBP w Nowym Tomyślu 1946-1954, Łucjan Jankowski nr akt 25/51 [1951], sygn. IPN Po 06/134 t. 14, z. 18.

dejrzany jest o przynależność do nielegalnej organizacji na terenie Grodziska, o której rozmawiał z Poplewskim Janem w latach 1947-1950 wg zeznań Poplewskiego [...]”²⁴.

Przytoczony fragment ukazuje proces rozpracowania Ł. Jankowskiego. Tak jak już wspomniano, według organów bezpieczeństwa sprawa „Grono” była częścią sprawy „Pasięka” prowadzonej przeciwko konspiracyjnej organizacji „Bi-Pi” działającej w Buku. Według tej charakterystyki na jej czele stał Jan Poplewski i miał on obciążyć w zeznaniach Ł. Jankowskiego. Dokładniejszych informacji na temat J. Poplewskiego dostarcza artykuł Bartosza Kuświka. Autor w tej publikacji stwierdza, że był on wizytatorem Komendy Chorągwi Wielkopolskiej Harcerzy ZHP z Poznania, który znalazł się w obszarze zainteresowania poznańskich struktur urzędu bezpieczeństwa. Jednak po jego aresztowaniu, w obawie, że dowody zgromadzone podczas śledztwa mogą się okazać słabe, a w związku z tym dostanie on zbyt mały wyrok, a nawet może zostać uwolniony, przekazano go do Nowego Tomyśla, aby połączyć jego osobę ze sprawą organizacji „Bi-Pi” i zarzucić mu inspirowanie działalności „antypaństwowej”²⁵.

Dziś trudno stwierdzić, czy wspomniane w przedstawionej charakterystyce zeznania obciążające Ł. Jankowskiego były prawdziwe, a jeśli tak, co wydaje się wątpliwe wobec przedstawionych faktów, czy nie zostały wymuszone siłą. Podobnie jak w przypadku J. Poplewskiego zeznania mogły być tworzone przez funkcjonariuszy UBP tylko po to, aby wykazać winę Ł. Jankowskiego, między innymi w kwestii domniemanej działalności w konspiracyjnej organizacji. Potwierdzeniem tego może być umorzenie śledztwa wobec Ł. Jankowskiego z powodu braku dostatecznych dowodów.

Działania represyjne prowadzone przez aparat bezpieczeństwa przeciwko Ł. Jankowskiemu nie skończyły się wraz z umorzeniem śledztwa w 1952 roku. Dalszy ich ciąg, realizowany aż do jego śmierci, przedstawiła wspomniana H. Stankowska. Czytamy w jej relacji, że:

[...] Rozprawa odbywa się 16 kwietnia (23 maja) 1952 r., a dopiero 25 czerwca 1952 r. zostaje powiadomiony, że z braku dostatecznych dowodów śledztwo zostaje umorzone. Tak długie przeciąganie sprawy było celowe, aby doprowadzić do utraty stanowiska prezesa Spółdz. Spożyców „Zgoda”. Ubeca [Ubecja – P.B.] nadal czuwają aby Ł. Jankowski nie otrzymał tak eksponowanego stanowiska. Z konieczności podejmuje pracę w Spółdz. Spoż. w Wolsztynie, a później w MHD w Grodzisku Wlkp. Szykany te przeżywa bardzo mocno i w lutym 1958 roku dostaje wylew krwi do mózgu, co staje się bezpośrednią przyczyną śmierci 21 lutego 1958 roku. Pogrzeb staje się wydarzeniem, wręcz manifestacją społeczną, w której bierze udział liczna rzesza harcerstwa, pracowników Spółdz. Spoż i M.H.D i społeczeństwa miasta. Harcerze na swych barkach niosą

24 Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, Akta dotyczące Związku Harcerstwa Polskiego, Charakterystyka środowiska byłego harcerstwa za IV kwartał 1951 [Poznań 4 I 1952], sygn. IPN BU 00231/137, t. 25. Zob. także AIPN Po, Terminarz spraw prowadzonych przez PUBP w Nowym Tomyślu 1946-1954, Łucjan Jankowski nr akt 25/51 [1951], sygn. IPN Po 06/134, t. 14, z. 18. Pisownia tego fragmentu tekstu według oryginału.

25 B. Kuświk, *Historia jednej organizacji. Organizacja Bi-Pi, Buk 1950*, [w:] *Studia z dziejów harcerstwa 1944-1989*, red. M. Wierzbicki, Warszawa 2009, s. 208-209.

trumnę ze zwłokami na miejsce wiecznego spoczynku. Byli to druhowie M. Olejniczak, J. Grabowski, A. Hojan, Muszyński, A. Bałasz, A. Kardach [...]»²⁶.

Za swoją działalność w latach 1945-1949 często harcerze i harcerki płacili przez całe życie, odczuwając skutki wszelakiego rodzaju terroru wymierzanego w nich przez funkcjonariuszy UBP czy to w czasie czynności śledczych, czy też po odzyskaniu wolności. Przykładowo, w tym ostatnim przypadku, uniemożliwiano im zdobycie wykształcenia i pracy na miarę swych zdolności oraz ambicji. Potwierdza to chociażby godny przypomnienia tragiczny los Hufcowego Łucjana Jankowskiego.

Przemysław Bartkowiak

**THE ACTIONS OF THE SECURITY APPARATUS
ON ŁUCJAN JANKOWSKI (1901-1958) -
A SCOUT AND SOCIAL ACTIVIST FROM GRODZISK WIELKOPOLSKI**

S u m m a r y

This paper introduces a person from Grodzisk, a scout and social activist Łucjan Jankowski who was born in 1901 in Poznań. The text also presents the lot of scouting in Grodzisk in the years 1945-1949.

In Grodzisk Wielkopolski, like in the rest of the country, Boy and Girl Scouts paid a high price for their participation in the creation of the Polish Scouting Association (Polish abbr. ZHP) as well as for the activity in ZHP in the second half of the 40s of the twentieth century. One of the persecuted by the security apparatus officers was Ł. Jankowski, who in the years 1946-1949 served as a Troop Leader of District Scout Troop in Grodzisk Wielkopolski. For his scouting activity Jankowski was subjected to various kinds of repression on the part of the security apparatus officers, including many months of custody interrogation. After being released, he was deprived of the post of president of the Consumer Cooperative "Zgoda". In the course of the investigation, he was accused of belonging to a clandestine organization. Due to the lack of sufficient evidence investigation against Jankowski was discontinued. Leaving prison in 1952 did not end the repression carried out by the security apparatus. This harassment led to a stroke, which resulted in death on 21 February 1958. Burial of Ł. Jankowski was an event of great importance, attended by a numerous crowd of inhabitants of Grodzisk Wielkopolski including a large group of scouts.

26 MITZG, *Harcerz jeden z niewielu*. Pisownia tego fragmentu tekstu według oryginału.